

УДК 334.764:339.9

DOI: 10.31891/2307-5740-2018-266-1-155-164

КОВАЛЕНКО С. І.

Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія»

ЕМЕРДЖЕНТНІСТЬ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ КЛАСТЕРНИХ СИСТЕМ У МОРСЬКІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

У статті досліджено сутність, внутрішні взаємозв'язки і перспективи емерджентності розвитку транскордонних кластерних систем у морській галузі України як чинника зростання конкурентоспроможності Чорноморського євро регіону в умовах посилення інтеграційних процесів і необхідності підвищення ролі економіки периферійних територій в рамках транскордонного співробітництва. Обґрунтовано переваги та параметри ефективності кластерних форм транскордонної мезоінтеграції морської галузі в світлі перспектив вступу України в ЄС. В контексті синтезу теорії міжнародної економічної інтеграції та кластерної концепції обґрунтовано, що кластерний підхід є найбільш ефективним механізмом розвитку морської галузі і, зрештою, являє собою мезорівень конкурентоспроможних міжнародних інтеграційних систем і необхідну умову якісного зростання євроінтеграції України. Зроблений висновок, що кластерна форма мезоінтеграції створюється на основі спільної роботи, кооперації і спеціалізації моргосподарського комплексу і організацій транскордонного євро регіону, які покликані забезпечувати співпрацю, що призводить до ефективного кінцевого результату усіх зацікавлених сторін на основі ефекту синергії.

Ключові слова: транскордонна кластерна система, Чорноморський євро регіон, моргосподарський комплекс, синергія, інновації, інтеграція, кластерний ефект, конкурентоспроможність.

KOVALENKO S.

Danube Institute of National University "Odessa Maritime Academy"

THE EMERGENCE OF THE DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER CLUSTER SYSTEMS IN THE MARITIME INDUSTRY OF UKRAINE

The presented work is dedicated to research of essence and internal links of transnational cluster systems as a factor contributing to competitiveness of the Black Sea Euroregion in view of advancing integration processes and necessity to increase part played by economy of peripheral territories within cross-border cooperation framework. Strategic priorities of network forms of cooperation within the context of the EU cross-border cooperation policy are identified. Advantages and parameters of cross-border industrial quasi-integration are explained in view of prospects of Ukraine entry into the EU. External effect for euroregional authorities is displayed as increase of taxable sphere due to localization of additional corporations in the Euroregion and intense innovation processes, reduced costs of manufactured products, increased profitability of manufacturing and improved social and economic situation within the Euroregion. Resulting indicator of social and economic development of the Euroregion is the growth rate of gross internal product per capita or economy productivity measured with values of goods and services per unit of human, financial and natural resources. Basing on the above research it seems reasonable to formulate specifics of cluster model in cross-border cooperation as the most adequate in modern conditions of global economy development and current stage of integration of Ukraine in general and, in particular, within the framework of the EU economic space. Thus, the synthesis of concepts of cluster development and international integration formations is possible, since both subjects possess externalities inherent to cross-border cluster systems. As it is shown in the context of synthesis of theory of international economic integration and cluster concept, the cluster approach is the most efficient instrument for development of cross-border economic cooperation and, finally, represents a meso-level of competitive international integration schemes and necessary condition for quality advance in European integration of Ukraine. Modern tendency to change territorial global economy paradigm for spacious with consequent tendency to reduce gradually territorial component of industrial and innovation clusters and development of information virtual clusters in Euroregions involving Ukraine gains an important role from the point of view of considering cross-border clusters as a meso-level of international integration systems. In modern post-industrial paradigm of euroregional development priority of essential factors of deployment sustained substantial transformations changing the function of peripheral territories from physical basis as a location of deployment of material factors it is more and more shifting to spacious environment for development of labor resources, innovations and self-development promotion. The EU involvement into processes within Extended Black Sea Region is caused by factors displaying interests and strategic plans of EU in the region in question. Furthermore, it is likely to expect increase in the EU involvement into projects, programs and processes in the region which is implicitly confirmed by issue of "The Black Sea Synergy" document and further review of EU concept to participate in regional integration processes and increasing cooperation.

Keywords: cross-border cluster system, Black Sea Euroregion, marine economic complex, synergy, innovations, integration, cluster effect, competitiveness.

Постановка проблеми визначається зростаючою роллю емерджентності розвитку транскордонних кластерних систем в умовах переходу морської галузі України до інноваційного способу розвитку та євроінтеграції. В цьому зв'язку задача формування єдиної інноваційної інфраструктури, забезпечення ефективного використання науково-технічного потенціалу Чорноморського євро регіону, створення умов для модернізації морської галузі та прискореного розвитку її найбільш встигаючим, конкурентоспроможним сегментом набуває головного значення.

Економіка морського транспорту стає полем кластеризації, індукуючи цей процес в суміжних галузях. При цьому, процес транскордонного кластерогенезу (набуваючи безлічі інваріантних проявів і форм) найбільш масштабно і динамічно розгортається на територіях, що виконують місію найважливіших гео економічних транспортних "коридорів" країни, її провідних інноваційно-комунікаційних центрів.

Єврорегіони Чорноморського басейну не лише мають в розпорядженні найбільш сприятливі умови для економічного кластерогенезу, але і особливим чином (завдяки морським портам і зв'язаній з ними інфраструктурі) "схильні" до локалізації транскордонних феноменів і контактів, до генерування ефекту політрансграничності.

Кластерогенез – це процес зосередження найбільш ефективних та взаємопов'язаних видів економічної діяльності, тобто сукупність взаємопов'язаних груп успішно конкуруючих фірм, які утворюють золотий перетин усієї економічної системи держави та забезпечують конкурентні позиції на регіональному, міжгалузевому, національному та світовому ринках.

Транскордонні морські кластери являють собою одну з базових форм організації сучасного морегосподарського комплексу, що характеризується такими атрибутивними ознаками, як певна ступінь однорідності, однопорядкові основного числа елементів, їх зверхсумативна емерджентність і просторова концентрація при високому ступені автономності складових, а також внутрісистемному балансі конкуренції і співробітництва. В контексті посилення глобальної взаємозалежності саме через механізми кластеризації на регіональному та місцевому рівнях реалізується імператив підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності компаній морської галузі, і це поєднується зі здатністю кластерів забезпечувати потребу в додатковому ресурсі інформаційно-технологічної, виробничої, торгово-логістичної взаємодії і кадрового обміну, приростає в разі активізації транскордонних контактів між складовими кластера, розташованими по різні боки кордону.

Транскордонне співробітництво стає визначальним фактором поглиблення європейської інтеграції в умовах, коли в політичному і науковому дискурсі трансформується зміст поняття «кордон» від «лінії розділу» до «фактору контакту», який «швидше вже не лінія, а функціональний простір», де стикаються «різні суспільства і колективи».

Розширення Європейського Союзу в контексті трансформації структурних пріоритетів та глобалізації світової економіки, викликає необхідність пошуку підходів до адаптації Чорноморського єврорегіону до нових викликів, насамперед у аспекті зростання конкурентоспроможності підприємств морської галузі. Транскордонний кластерогенез виступає сьогодні одним з найперспективніших процесів, що відповідають поставленим завданням у сфері реформування морегосподарського комплексу України і його відповідності сучасним умовам господарювання на світовому ринку морських перевезень.

Таким чином, можна стверджувати, що нині утворюється «друга хвиля» розвитку кластерної теорії. Це підтверджує актуальність цієї теми і дозволяє розвинути цю концепцію в області розвитку транскордонних кластерних систем.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Кластерний підхід до структурування економіки, обґрунтування стратегій регіональної економічної політики та підвищення конкурентоспроможності є загально визнаним в розвинених країнах. З початку 80-х років ХХ ст. за кордоном були здійснені численні дослідження і опубліковано значну кількість робіт, які піднімають питання конкурентоспроможності фірм в контексті регіонального бізнес-ландшафту. Ідея про те, що успіхи національної економіки залежать, в кінцевому рахунку, від розвитку локальної концентрації спеціалізованих галузей (industrial districts) простежується понад століття тому в роботах Альфреда Маршалла (1890). Він вперше досліджував синергетичний ефект, що досягається під час об'єднання і підвищення спеціалізації підприємств. Ще в кінці ХІХ століття А. Маршалл одним із перших обґрунтував переваги кластерної теорії [1, с. 127].

Майкл Портер в роботі «Конкурентна перевага націй» приходить до наступного висновку: «...при розробці інвестиційної політики перехідні економіки мають прагнути розвивати взаємозалежні промислові кластери на основі базових і допоміжних галузей» [2, с. 219]. Підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону можна сформулювати, спираючись на концепцію конкурентоспроможності країни, запропоновану М. Портером [3].

Проблемам розвитку інноваційних форм кластерогенезу на основі квазіінтеграції в умовах розвитку нового технологічного укладу і нових викликів глобальної нестабільності присвячені роботи вітчизняних економістів: Войнаренко М.П. [4], Геєця В.М., Долішнього М.І., Захарченко В.І., Макогона Ю.В. [5], Осипова В.М. [6], Філіппової С.В. [7] та ін., в яких досліджені різні аспекти розвитку інноваційних форм мережевої взаємодії, в тому числі обґрунтовані стратегії економічного зростання в світлі проблем європейської інтеграції України. У наукових працях цих учених визначено теоретико-методологічні аспекти конкурентного кластерного розвитку. Тим не менш, необхідно зауважити, що механізм формування транскордонних кластерних систем в Україні практично не досліджений, що викликає необхідність розробки даної тематики.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Нерозв'язаною задачею залишається необхідність заповнення розриву між теоретичною конструкцією моделі промислового кластера і потребами органів влади та бізнесу в науковому обґрунтуванні прийнятих стратегічних рішень на мезорівні. Це означає необхідність розробки методичного інструментарію використання моделі при розробці напрямів і заходів транскордонної промислової політики, стратегій і програм розвитку чорноморських єврорегіонів, корпоративних конкурентних стратегій. Крім того, кластерну теорію пов'язують з теоріями фірми, інноваційного розвитку, економічного зростання і т.д. Однак, незважаючи на

наявність досить масштабних досліджень, присвячених мережевим кластерам, в термінологічному і змістовному плані дані структури в транскордонному аспекті, як і раніше, залишаються недостатньо вивченими.

Мета дослідження. Метою статті є розвиток методичних основ емерджентності механізму кластерогенезу в Чорноморському євро регіоні в умовах розширення ЄС, шляхом створення морського кластера – інституту мезоінтеграції, який стає полюсом економічного зростання і конкурентоспроможності морської галузі України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Морські кластери сполучають в собі такі види морської діяльності, як мореплавання, експлуатація портів, суднобудування та судноремонт, рибальство, берегові виробничі підприємства, вантажні та пасажирські морські перевезення, виробництво судового та портового обладнання, будівництво гідротехнічних берегових споруд, отримання чистих видів енергії, інформаційні технології, морський туризм тощо.

Ядром морського кластеру є рух вантажів, навколо якого концентруються супровідні виробничі та обслуговуючі підприємства морегосподарського комплексу. Створення морського кластеру ставить перед собою в першу чергу такі цілі, як підвищення конкурентоспроможності, розвиток морської та експорторієнтованих галузей, покращання координації в рамках кластеру.

Морський кластер включає в себе такі сфери діяльності:

- 1) Пароплавство: судновласники, судові агенти, судові брокери, лінійні агенції.
- 2) Судноремонт.
- 3) Посередницькі послуги: морське страхування, банки та аудиторські компанії, технічні консультанти та сюрвеєри, юридичні фірми.
- 4) Регулюючі органи: Міжнародна морська організація Чорноморського євро регіону; реєстр суден; страховий ринок; уряд.
- 5) Супровідний сервіс: комерційні консультанти та дослідники, ЗМІ, інформаційні, комунікаційні та технологічні послуги, рекрутингові агенції, морські університети та коледжі.
- 6) Галузеві асоціації: представники галузі національного та міжнародного рівня, союзи.

Міжнародне співробітництво в Європі, особливо на прикордонних територіях ЄС, стимулює активніше створення та діяльність транскордонних кластерів, або транскордонних об'єднань за участю кластерів, які формуються переважно на базі інфраструктури відповідних територій країн, котра створювалася протягом десятиліть. Для розвитку даних форм транскордонного співробітництва використовується ефект економічної інтеграції у Європі та досягається синергетичний ефект у співпраці всіх учасників транскордонного кластеру, чи, наприклад, – транскордонного об'єднання за участю регіональних кластерів сусідніх країн [9, с. 132].

Кластерна стратегія транскордонної кооперації передбачає формування територіально локалізованих кластерних об'єднань прикордонних регіонів навколо іноземних компаній-інноваторів, мереживі агенти яких (виробники інноваційних продуктів і послуг, постачальники, об'єкти інфраструктури, науково-дослідні центри, ВНЗ) кооперуються на основі конкуренції і кооперації, генеруючи синергетичний ефект, взаємодоповнюючи один одного і посилюючи конкурентні переваги, як самих компаній, так і кластера в цілому. Кластери неминуче асоціюються з мережами, що є формальними та неформальними організаціями, які спрощують обмін інформацією та технологіями, а також сприяють координації заходів та співробітництва між членами кластеру.

Приморські зони, являючи собою (в тому числі потенційно) простір підвищеної насиченості міжустановних (особливо транскордонних і трансакваторіальних) контактів і відрізняючись (за інших рівних умов) випереджаючими темпами економічного розвитку, не тільки у своєму розпорядженні найбільш сприятливими умовами для економічного кластерогенезу, а й особливим чином (завдяки морським портам і поєднанню з ними інфраструктури) «схильні» до локалізації транскордонних феноменів і контактів, до генерування ефекту політранскордонності.

Найбільш істотні фактори (спостерігаються в тому числі і в Дунайсько-Чорноморському євро регіоні), що сприяють транскордонній кластеризації, можна визначити таким чином:

- підвищена економічна, інституційна, транспортно-логістична, споживча і демографо-економічна «щільність»;
- дистанційованість від внутрішньоконтинентальних економічних «ядер» країни і найбільша (транспортно-економічна) наближеність до екзогенних центрів сучасної геоekonomіки; свого роду економічна біконтактність (включеність як у внутрішньоукраїнські, так в зовнішні по відношенню до національної економіки відносини і процеси, що породжує позиційні характеристики «подвійної периферії», полізалежності);
- насиченість інформаційного середовища, в тому числі підвищені можливості для трансмісії інновацій за допомогою ділових комунікацій і кадрового обміну;
- більш жорсткі конкурентні умови за рахунок порівняно легкого проникнення зовнішніх конкурентів і одночасно - наявність більш сприятливих організаційних умов для інтеграції в міжнародні структури і виходу на міжнародний ринок;

- нестабільність розвитку, більш часта зміна режимів функціонування економічних об'єктів, так само як і зміна «правил гри» при здійсненні транскордонного взаємодії (як наслідок, початкова потреба в пошуку додаткових внутрішніх і зовнішніх джерел стабільності, а також щодо більш швидке накопичення досвіду);

- більша детермінанта економічного розвитку с геополітичним контекстом, наявністю військово-силового блоку;

- особлива роль в економіці причорноморської зони «морської складової» (сегмента економіки, транскордонного за своєю суттю), ядром якої виступає портово-логістичний комплекс (як правило, інтегрований в глобальну систему морських перевезень).

Характерно, що сама «чорноморська» економіка також стає полем кластеризації, індукуючи даний процес в суміжних галузях. При цьому, процес транскордонної кластеризації (знаходячи безліч інваріантних проявів і форм) найбільш масштабно і послідовно розгортається на територіях, не тільки в найбільшій мірі «притягують» населення, інфраструктуру, господарську активність, але і виконують місію найважливіших геоekonomічних «коридорів» країни, її провідних інноваційно-комунікаційних центрів.

До категорії морегосподарських доречно віднести кластери, які формуються в таких галузях, як суднобудування і судноремонт, надання портово-логістичних послуг, рибальство та рибицтво, «приморський» туризм, а також в сфері видобутку корисних копалин.

Локалізація кластерів (особливо з чітко вираженими характеристиками транскордонного) має місце, перш за все, в зонах основних транспортно-логістичних коридорів, що забезпечують геоekonomічне позиціонування України.

Під кластером розуміють групу територіально-локалізованих підприємств, навчально-виробничих та фінансових компаній, зв'язаних між собою по технологічному ланцюжку або орієнтованих на загальний ринок ресурсів або споживачів (мережевий взаємозв'язок), маючи мережеву форму управління, конкурентоспроможних на конкретному рівні та здатних генерувати інноваційну складову як на основі їх конкурентоспроможності на ринках.

Морські кластери сполучають в собі такі види морської діяльності як мореплавання, експлуатація портів, суднобудування та судноремонт, рибальство, берегові виробничі підприємства, вантажні та пасажирські морські перевезення, виробництво суднового та портового обладнання, будівництво гідротехнічних берегових споруд, отримання чистих видів енергії, інформаційні технології, морський туризм тощо. Ядром морського кластеру є рух вантажів, навколо якого концентруються супровідні виробничі та обслуговуючі підприємства морегосподарського комплексу. Створення морського кластеру ставить перед собою в першу чергу такі цілі, як підвищення конкурентоспроможності, розвиток морської та експортоорієнтованих галузей, покращання координації в рамках кластеру.

Як інструмент реалізації стратегії транспортного розвитку регіону кластери створюють передумови реалізації великомасштабних інвестиційних проектів. Можна виділити три головні переваги інвестування в кластери. По-перше, критична маса підприємств стає «магнітом» для подальшого залучення вітчизняного та іноземного капіталу. Великі, в тому числі міжнародні, компанії віддають перевагу інвестувати у ті регіони, де вже є створені кластери або хоча б є передумова для їх формування. По-друге, інвестування у кластери виключає реалізацію проектів кон'юнктурного характеру і, таким чином, мінімізує ризик подальших дезінвестицій. По-третє, співробітництво в кластері, та наявність загальних ініціатив акумулює приватні інвестиції та дає можливість реалізації великих проектів [9].

Розташування Придунайського регіону на перетині важливих міжнародних шляхів з Європи в Азію сприяє розвитку потенціалу море-господарського та транспортного комплексу, який включає три морських торговельних порти (міста Рені, Ізмаїл, Усть-Дунайск), 3 судноремонтних заводи, Державну судноплавну компанію ВАТ «Українське Дунайське пароплавство», 4 залізничних станцій; локомотивне депо, ряд підприємств автомобільного транспорту, аеропорт «Ізмаїл».

Висновками сегментації регіону є те, що створений навчальний і інформаційно-аналітичний кластер буде мати технічну базу, програму подальшого просування кластерних систем, навички і досвід в аналізі й упровадженні кластерів. Також довгостроковим результатом діяльності є передача методик упровадження кластерних систем за допомогою навчального й інформаційно-аналітичного кластеру на територіях євро регіону «Нижній Дунай» (Румунія й Молдова). Перспективою є створення єдиної інформаційної бази на території євро регіону [10, с. 204].

Транскордонний кластер – інноваційна модель, яка забезпечує мультиплікативність ефекту у вирішенні комплексу соціально-економічних, науково-технічних, освітніх (міждержавних, міжнародних) політичних, інвестиційних проблем периферійних територій України. Транскордонна кластерна система є новим типом систем з новою ідеологічно функціональною конфігурацією, яка дозволяє розширити сферу функціонально-організаційних зв'язків, що породжують комплексну діяльність, яка об'єднує людей, засоби, ресурси і нові парадигми формування інформаційного простору України, простежувати транслогістичний ланцюжок інтегрованого використання всіх взаємопов'язаних видів ресурсів (рис. 1).

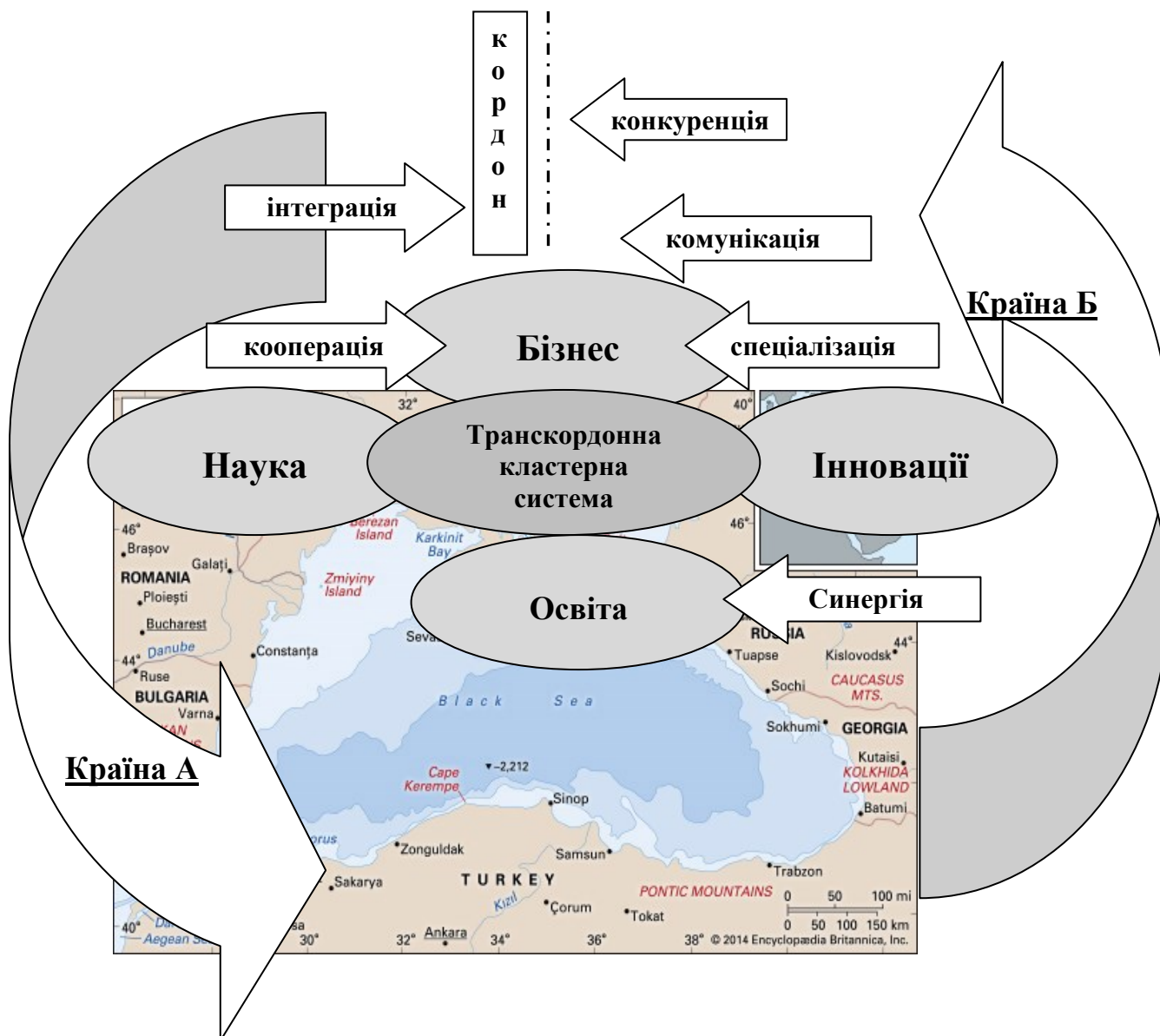

Рис. 1. Модель транскордонної кластерної системи

Інвестиційні регіональні програми повинні бути комплексними. В обмеженій єдності з націленістю на розвиток окремих галузей і малого бізнесу, програма повинна передбачати поліпшення стану доріг, телекомунікацій, що в більшості випадків визначає інвестиційну привабливість регіону для інвестицій. Програми повинні містити в собі розвиток соціальної інфраструктури з метою підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці. І ще один важливий момент: регіональні інвестиційні програми визначають так звані «полюси росту», розвиток яких дає більш істотні переваги для даного регіону.

Кластерний підхід має наступні переваги на регіональному рівні: по-перше, регіональні інноваційно-промислові кластери мають в своїй основі стійку систему розповсюдження нових технологій, знань, продукції, що сформувалася, так звану технологічну мережу, яка спирається на спільну наукову базу. По-друге, підприємства кластеру мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадженні інновацій. Регіональну політику необхідно спрямувати на кластерну концепцію розвитку як на державному рівні, так і на рівні регіонів. Світовий досвід останніх двох десятиліть свідчить про те, що в умовах ринкової глобалізації, швидкий підйом провідних секторів економіки може здійснюватися шляхом застосування позитивного досвіду створення соціально-інтеграційних систем і їх найбільш ефективної форми – інноваційних кластерних об'єднань.

Інтенсивний розвиток кластерних систем в Україні передбачає прийняття концепції і розробку загальнонаціональної програми розвитку морських кластерних об'єднань на основі реалізації моделей кластерного розвитку Дунайсько-Чорноморського басейну, що складаються з низки послідовних організаційно-економічних взаємоузгоджених заходів, об'єднаних в системний механізм. Одеська область – єдина з приморських регіонів, залучена до діяльності єврорегіону „Нижній Дунай”, бере активну участь у п'яти європейських транскордонних організаціях: Асамблеї єврорегіонів; Асоціації європейських

прикордонних регіонів; Робочій співдружності Придунайських країн; Конференції Приморських регіонів Європи; Асамблеї європейських виноробних регіонів. На початку XXI ст. регіон Чорного моря набуває стратегічного значення, що обумовлено розширенням НАТО та Європейського Союзу, посиленням російського, турецького та китайського чинників, упровадженням європейської політики сусідства для більшості чорноморських країн та приєднання до ЄС Румунії та Болгарії, розвитком торговельних відносин між країнами, які розміщені на євразійських наземних транспортних маршрутах. Це стало підґрунтям для створення концепції Великого Чорноморського регіону (the Wider Black Sea region).

В морегосподарському комплексі України є всі передумови створення морського кластеру з орієнтацією на Чорноморський регіон. В даному регіоні також активізувався процес кластерогенезу морських галузей зокрема в таких державах, як Болгарія та Румунія. Підвищений інтерес до цього регіону проявляє Європейський Союз (ЄС), що обумовлено наближенням кордонів ЄС до Чорного моря після приєднання до ЄС Болгарії та Румунії. З метою підтримки створення та функціонування кластерів в морській галузі держав Чорноморського регіону Європейським Союзом було прийнято ряд програм регіонального співробітництва, зокрема створено єврорегіон «Чорне море», що відкриває нові можливості залучення фінансових інструментів ЄС до формування морського кластеру в Україні.

На сьогодні в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства, який почав діяти з 2007 р., розроблено проект створення в басейні Чорного моря «Єврорегіону «Чорне море», до якого увійдуть Болгарія Греція, Румунія, Україна, Туреччина, Росія, Грузія, Придністровський регіон Молдови (м. Тираспіль). Беручи до уваги зростаючий інтерес до транскордонного співробітництва з боку ЄС, єврорегіон „Чорне море” може стати важливим інструментом просування України на шляху європейської інтеграції. Для організації діяльності суб’єктів підприємницької діяльності, спрямованої на досягнення конкретної економічної мети, доцільно в рамках єврорегіону „Чорне море” створити морський транскордонний кластер, який би охоплював приморські регіони країн Чорноморського басейну [6, с. 306].

Термін „морський кластер” („maritime clusters”) означає групу фірм, науково-дослідних інститутів та навчальних організацій (університетів, спеціалізованих шкіл тощо), що іноді користуються підтримкою національних чи місцевих владних структур, які співпрацюють із метою впровадження технічних нововведень для поліпшення діяльності морської галузі. У Голландії, Норвегії, Італії цей термін трактується у розширеному змісті та означає комплекс морських видів діяльності, які переплітаються та взаємодіють, наприклад, мореплавання, експлуатація портів, суднобудування та судоремонт, рибальство, морський туризм, офшорні підприємства тощо [6, с. 307].

До кластеру входять інженерні, транспортно-експедиторські, стівідорні, логістичні компанії, портові оператори, суднохідні лінії, постачальники суден тощо. Спеціалізацію даного кластеру визначають дві ключові складові: 1) порти як елементи інтермодальних мереж; 2) морська комерція яка в основному зорієнтована на обслуговування міжнародних ринків. До таких видів діяльності входять судоволодіння, агентування, круїнгові агенції, брокерські компанії.

Основні цілі створення даного кластеру: збільшення тоннажу; обороту та прибутковості; збільшення кількості зайнятих; забезпечення підприємств-учасників кластеру висококваліфікованим персоналом; стати центром підготовки кваліфікованих кадрів; лобіювання інтересів; захист навколишнього середовища; покращання якості логістичних послуг.

Створення транскордонного морського кластера полегшить інтеграцію чорноморських портів України у сучасні міжнародні логістичні мережі, актуальність яких постійно зростає в умовах більшого застосування підприємствами концепції „just in time” („точно в строк”), яка передбачає синхронізацію потреби у виробничих матеріалах та компонентах із їх постачанням. Надаючи якісний сервіс для мультимодальних перевезень, портовий комплекс України, як модуль даної мережі, отримає вигоду від залучення нових вантажопотоків. Однією з сучасних концепцій підвищення конкурентоспроможності національної економіки є кластерна концепція, яка заснована на державному стимулюванні створення і розвитку кластерів в євро регіонах.

Транскордонний кластер розглядається як мережива організація територіально взаємопов’язаних і взаємодоповнюючих підприємств розташованих по обидві сторони кордону (включаючи спеціалізованих постачальників, у тому числі послуг, а також виробників і покупців), об’єднаних навколо науково-інноваційного центру, яка пов’язана вертикальними зв’язками з місцевими органами влади з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств, регіонів та національної економіки [9].

Зарубіжний досвід свідчить про ефективність кластерної політики та її позитивний вплив на рівень конкурентоспроможності економіки. Інтеграційні процеси в світі створюють передумови для формування міжнародних кластерів у транскордонних державах з метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності товаровиробників.

Мета формування морегосподарського кластеру – формування конкурентоспроможного національного морегосподарського комплексу на сучасному техніко-технологічному рівні, його інтеграція у світову економічну систему.

Цілями формування морегосподарського кластеру, в першу чергу, виступають: підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів, розвиток морської та експортоорієнтованих галузей,

покращення координації в рамках морегосподарського комплексу країни. На сьогодні немає єдиного механізму взаємодії суб'єктів, які стоять між виробником та кінцевим споживачем: посередницькі, транспортні, експедиторські, сюрвеєрські, агентські та інші товаросупровідні компанії. Відсутність такого механізму негативно відображається на конкурентоспроможності вітчизняної продукції через високі транзакційні витрати, втрати часу, погіршення якісних характеристик товару [9].

Термін «*Transboundary cluster*» відображає той факт, що в умовах глобальної нестабільності, компанії конкурують не стільки за продуктивність, скільки з точки зору здатності до інновацій [10]. А саме кластерні об'єднання підприємств адаптивні до сучасним інноваційним процесам.

За визначенням, *транскордонні кластери* охоплюють суміжні прикордонні території сусідніх держав, до складу яких входять інституції та фірми, розміщені по обидва боки кордону. Тому транскордонні кластери можна визначити як групи незалежних компаній та асоційованих інституцій, які: географічно зосереджені у *транскордонному регіоні*; співпрацюють та конкурують; спеціалізуються у різних галузях, пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну, що в кінцевому підсумку дає можливість отримання синергетичних та мережевих ефектів, дифузії знань та навиків.

Особливістю транскордонних кластерів є те, що учасники кластерів розміщені у різних податкових, митних, законодавчих середовищах сусідніх країн, однак можуть мати спільні підприємства та організації, користуватися спільною інфраструктурою, і функціонують, насамперед, на транскордонних ринках.

Транскордонні кластери формуються в транскордонних регіонах двох і більше країн «поверх» їх адміністративних меж. Вони охоплюють суміжні прикордонні території сусідніх держав, до складу яких входять інституції та фірми, розміщені по обидва боки кордону. Тому транскордонні кластери можна визначити як групи незалежних компаній та асоційованих інституцій, які: географічно зосереджені у *транскордонному регіоні*; співпрацюють та конкурують; спеціалізуються у різних галузях, пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну, що в кінцевому підсумку дає можливість отримання синергетичних та мережевих ефектів, дифузії знань та навиків.

Як об'єктів стратегічного планування пропонується розглядати *транскордонні кластерні системи* (ТКС), під якими розуміються територіально локалізовані соціально-економічні системи, утворені групою незалежних економічних суб'єктів по обидві сторони кордону, організаціями органів виконавчої влади країн-акторів євро регіону та громадянського суспільства, стабільно взаємодіють один з одним шляхом обміну інформацією, послугами, людьми і капіталами і забезпечує більш високу ефективність у порівнянні з іншими, не системно організованими об'єктами. ТКС можуть стати центрами регіонального розвитку: залучення інвестицій, поширення інновацій, формування людського капіталу нової якості, культури ділових відносин, розвитку адекватних інститутів тощо, орієнтованих на вирішення завдань модернізації економіки країни в цілому [10].

ТКС розглядається як мережева організація територіально взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підприємств розташованих по обидві сторони кордону (включаючи спеціалізованих постачальників, у тому числі послуг, а також виробників і покупців), об'єднаних навколо науково-інноваційного центру, яка пов'язана вертикальними зв'язками з місцевими органами влади з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств, регіонів і національної економіки.

У випадку досягнення ефективності кооперації виникає синергетичний ефект – це взаємодія двох або більше факторів, що характеризується тим, що їх дія істотно перевершує ефект кожного окремого компонента у вигляді їх простої суми. Цей ефект проявляється в зниженні інтегральних корпоративних витрат, що виникає за рахунок багатфункціонального використання ресурсів. Користь, отримана в результаті синергетичного ефекту, тобто від комбінування двох або більше елементів, збільшується таким чином, що продуктивність цієї комбінації вище, ніж сума її окремих елементів.

Кластерна стратегія транскордонної кооперації передбачає формування територіально локалізованих кластерних об'єднань прикордонних регіонів навколо іноземних компаній-інноваторів, мережеві агенти яких (виробники інноваційних продуктів і послуг, постачальники, об'єкти інфраструктури, науково-дослідні центри, ВНЗ) кооперуються на основі конкуренції і кооперації, генеруючи синергетичний ефект, взаємодоповнюючи один одного і посилюючи конкурентні переваги, як самих компаній, так і кластера в цілому.

Структурними елементами транскордонного кластеру є сім блоків (груп):

- виробничий;
- інноваційно-інформаційної інфраструктури, що об'єднує венчурні фірми, бізнес-інкубатори, дослідницькі та випробувальні центри, консалтингові та маркетингові агенції;
- науково-освітній (університети, лабораторії, НДІ);
- торгово-фінансовий (банки, лізингові компанії, маркетингові послуги, митний термінал);
- транспортно-логістичний та інженерної інфраструктури;
- постачальників сировини, матеріалів та обладнання.

Самоорганізація морегосподарського кластера забезпечить розвиток міжнародних транспортних коридорів і реалізацію проектів по модернізації, реконструкції і будівництву сучасних перевантажувальних комплексів. Концептуальною перевагою кластера є створення нових можливостей розвитку за рахунок

синергетичних ефектів у процесі комплексного підходу до розвитку морської галузі.

Серед основних переваг формування та функціонування морегосподарського кластеру в Україні для його учасників слід виокремити наступні:

1. Скорочення витрат підприємств-учасників кластеру на імобілізацію оборотних коштів на час знаходження їх в процесі доставки. Це досягається за допомогою формування в рамках кластеру єдиної товарно-розподільчої бази за кожним видом вантажопотоку.

2. Централізація спільних для учасників кластеру функцій. В умовах постійного загострення конкуренції з боку морських держав світу підприємства морегосподарського комплексу (МГК) України поодино не в змозі проводити маркетингові, соціологічні дослідження, ефективні економічні заходи щодо успішного конкурентного протистояння з боку великих іноземних корпорацій. Тому існує нагальна потреба тісного співробітництва відповідних підприємств регіону для акумуляції розрізаних фінансових, матеріальних та трудових ресурсів, що забезпечується в умовах кластерного підходу до розвитку МГК України. З огляду на це, перспективним є впровадження в рамках морегосподарського кластеру операційної та інформаційно-аналітичної системи, комплексної автоматизованої системи управління ризиками, розвиток сучасних автоматизованих технологій підтримки прийняття рішень, створення єдиних call-центрів, більш широке впровадження уніфікованого електронного документообігу та управлінського обігу.

3. Переваги використання єдиної інфраструктури.

4. Більш повне використання потенціалу транскордонного співробітництва, вихід на нові ринки.

5. Збільшення обсягів експортних поставок вітчизняних виробників на базисних умовах Incoterms групи «С» та «D», які передбачають більше ризиків для постачальника, проте і значно більшу прибуткову (збутову) маржу.

6. Полегшення отримання кредитів для підприємств кластеру, зокрема для такої капіталомісткої галузі як суднобудування, завдяки залученню до роботи кластеру спеціалізованих фінансово-кредитних установ.

Такий підхід веде до формування портових логістичних мереж, які охоплюють різноманітні транспортні вузли (наприклад, спеціалізовані порти, термінали, складські та виробничі потужності, промислові об'єкти), діяльність яких залежить від вантажної роботи великих портів.

Ключовими завданнями мережевого кластера є: вихід на світові ринки з конкурентоспроможною продукцією високої степені переробки; зміцнення наукового та технологічного лідерства; сприяння розвитку вітчизняної промисловості та реалізації національних проектів; зростання інноваційного потенціалу учасників кластера; диверсифікація видів діяльності і продукції; підвищення ефективності випуску нових конкурентоспроможних високотехнологічних видів продукції на базі використання синергетичного ефекту від створення кластера; розвиток нових форм організації бізнесу і створення нового ефективного інструменту економічного розвитку в умовах становлення «економіки знань» та ін.

Формування кластера призведе до зростання регіональної конкурентоспроможності периферійного регіону, підвищить його інвестиційну привабливість і позначить нову «точку зростання» на карті країни, втягнати в свій розвиток значну частину території і населення регіону. Зниження загальних витрат і підвищення ефективності роботи учасників кластера можливо не тільки за рахунок стандартизації технічних вимог, але і зниження загальних витрат на маркетинг і збут продукції в рамках кластера. З'являється можливість здійснення великих інвестиційних проектів з розвитку виробництва. В кластері створюються умови конкуренції на рівні поставок комплектуючих виробів, що сприятиме зниженню цін та підвищенню конкурентоспроможності кінцевих виробів. Таким чином, у постіндустріальній економічній системі основним об'єктом господарського управління стають індустріальні підприємницькі мережі, які під впливом процесів глобалізації та інтернаціоналізації приймають форму мережевих кластерів. Мережеві кластери є агентами технологічних змін, оскільки об'єднують організації з проведення науково-дослідних робіт, а також їх комерціалізації і впровадженні у виробництво в рамках одного кластера.

У результаті використання кластерних технологій прискорюється створення внутрішніх і зовнішніх конкурентних переваг економічних суб'єктів, посилюється підтримка конкурентного середовища, що позитивно впливає на підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах інтеграційних процесів. Підтримка кластерних ініціатив є дієвим інструментом стимулювання економічного розвитку депресивних транскордонних регіонів, а також прискорення інноваційного зростання як у високотехнологічних, так і традиційних секторах економічної діяльності. Позитивними ефектами формування транскордонних кластерів є розвиток кооперації та встановлення партнерських стосунків між компаніями, що, в свою чергу, активізує генерування інновацій, сприяє зниженню транзакційних витрат та, відповідно, створює додаткові конкурентні переваги для євро регіонів.

Створювані в Чорноморській зоні транскордонні кластери іманентні економіці України; в їх станах і характеристиках відображаються її (економіки) різноаспектні (ситуаційні та фундаментальні) дефекти, проблемні ситуації, слабкі місця (від фактичного недовикористання морського фактору в територіально-господарській динаміці до гіпертрофованого «сировинного крену», виведення активів і прибутку за межі української юрисдикції). Потенціал (так само як і ризики) транскордонної кластеризації при цьому найбільш істотні на узбережжях морів компактних, з звивистій, інфраструктурно облаштованій береговою лінією,

оточених високорозвиненими країнами і регіонами з істотним рівнем взаємної економічної і культурної інтеграції.

Що стосується України мова йде про її активної участі в євро регіоні «Чорне море». Саме тут, в центрально-периферійній архітектурі морських транс кордонних метарегіонів, найбільш істотний масштаб включення Дунайсько-Чорноморської зони України в транснаціональні інтеграційні процеси; настільки ж велика і ймовірність закріплення за українськими приморськими територіями периферійно-полупериферійного статусу. Це вимагає гранично пильної уваги до процесів транс кордонної кластеризації (в особливій мірі в такому геостратегічно значимому для України регіоні, як Одеська область), їх векторів, гео економічних і геополітичних ефектів, проекції на євро регіональну ідентичність.

Висновки і перспективи подальших розробок. Формування кластерів призводить до значного підвищення конкурентоздатності економіки Чорноморського євро регіону за рахунок кількох факторів.

По-перше, це зниження трансакційних витрат за рахунок більш ефективної реалізації довгострокових контрактів між промисловими підприємствами, фінансово-кредитними установами, організаціями торгівлі, науковими та інноваційними організаціями; централізації виконання ряду загальних функцій компаній-учасників кластера; впровадження загальнокластерної інформаційно-аналітичної системи, що прискорює інформаційний обмін між учасниками як по вертикалі, так і по горизонталі.

По-друге, це можливість забезпечення конкурентних переваг за рахунок кращої якості і ціни продажу виробів; інноваційного потенціалу, достатності виробничих і збутових потужностей; наявності довгострокової стратегії діяльності; оптимізації зовнішніх і внутрішніх кластерних зв'язків.

По-третє, це можливість використати потенціал взаємовигідних ділових довгострокових відносин; розвивати систему взаємних поставок усередині кластера, побудовану на принципах довіри; формувати загальну збутову мережу; здійснювати інтенсивний обмін інформаційними, фінансовими, кадровими, інноваційними ресурсами; знижувати ризики функціонування за рахунок зниження рівня рентабельності підприємств, що входять у кластер; слідувати пріоритетам внутрішньо кластерного планування і поставленим цілям та задачам; розвивати систему перехресного володіння акціями усередині кластеру.

По-четверте, це виграш, що базується на теорії виробничого і фінансового менеджменту і включає:

- економію за рахунок ефекту масштабу;
- ефективне використання природно-ресурсного потенціалу регіону;
- диверсифікованість, що забезпечує зниження ризиків;
- синергетичний ефект.

Особливу увагу заслуговують транс кордонні кластери, які охоплюють суміжні прикордонні території сусідніх держав. Національна кластерна політика країн Чорноморського регіону спрямована на розвиток регіональних інноваційних кластерів, як центрів підвищення інноваційного розвитку та конкурентоспроможності інститутів регіону.

Формування і розвиток організованих міжнародних кластерів лежить в основі реалізації паневропейських програм з транс кордонної і транснаціональної співпраці окремих євро регіонів:

Використання кластерної концепції в Дунайсько-Чорноморському басейні дозволить максимально ефективно використовувати наявний транзитний потенціал євро регіону «Нижній Дунай», результатом чого буде зростання його конкурентоспроможності та економічної безпеки. В результаті активізації процесу кластерогенезу, морська галузь підвищить свою ефективність за рахунок дії зовнішніх ефектів – екстерналій: мережевих; синергії; агломерації; "переливання"; соціальних.

Сьогодні необхідна розробка та реалізація транс кордонної стратегії розвитку євро регіону «Чорне море» з урахуванням європейського досвіду транс регіонального стратегування, об'єктом якого є сталий соціально-економічний розвиток євро регіональної системи в єдності її людського, природно-ресурсного та виробничого потенціалів і інституційного середовища. Для формування цілісної, ефективної політики розвитку транс кордонного співробітництва з активною участю периферійних регіонів України необхідно розробити теоретико-методологічні основи квазіінтеграції суб'єктів підприємництва в рамках євро регіонів та обґрунтувати нові форми і механізми її поглиблення в світлі концепції мережевих кластерних систем.

Регіональна влада отримує можливість вирішити ряд наявних соціально економічних проблем і брати участь в розробці стратегії розвитку галузі з урахуванням інтересів і пріоритетів Дунайсько-Чорноморського євро регіону. Кластерні структури дозволять вийти морській галузі, а також окремим учасникам господарювання на якісно новий рівень їх конкурентоспроможності на світовому ринку транспортних послуг. Таким чином, функціонування кластерних структур в Дунайсько-Чорноморському басейні ґрунтоване на взаємовигідній співпраці між бізнесом, науковими організаціями і учбовими установами і місцевою владою.

Важливе значення з точки зору сприйняття транс кордонних кластерів як мезорівня міжнародних інтеграційних систем має сучасна тенденція переходу від територіальної парадигми глобальної економіки до просторової і, як наслідок, тенденція поступового зниження значення територіальної складової промислово-інноваційних кластерів і розвитку інформаційних віртуальних кластерів в євро регіонах з участю України.

Кластерогенез морської галузі сприятиме об'єднанню зусиль окремих учасників морегосподарського комплексу України для досягнення високого економічного результату, в основі якого –

інновації. В той же час участь в кластері науки дозволить скоординувати дослідження у напрямі задоволення потреб морського бізнесу і прискорити комерціалізацію наукових розробок. Використання кластерної концепції в Черноморському регіоні дозволить максимально ефективно використати наявний транзитний потенціал євро регіону, результатом чого буде рішення ряду соціально-економічних проблем як морської галузі, так і євро регіону.

Література

1. Marshall A. Elements of Economics of Industry Being the First Volume of Elements of Economics. L., 1928.
2. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. N.Y., 1980.
3. Портер М. Международная конкуренция / Портер М.; пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
4. Войнаренко М.П. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М.П. Войнаренко // Економіст. – 2008. – №10. – С. 27–30.
5. Макогон Ю.В. Экономические интересы Украины в ОЧЭС / Ю.В. Макогон // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : сборник научных трудов. – Одесса-Донецк : ДонНУ, 2008. – 966 с.
6. Осипов В. М. Світовий досвід створення та функціонування морських кластерів / В. М. Осипов, О. А. Єрмакова // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – № 36. – С. 305–311.
7. Филиппова С.В. К вопросу формирования морехозяйственных кластеров / С.В. Филиппова, В.А. Сааджан, В.Д. Глушенко // Экономика: реалии času : научный журнал. – Одеса, 2014. – №5 (15). – С. 146–151.
8. Williamson O. The Economic Institutions of Capitalism / Williamson O. – New York : Free Press, 1985. – 450 p.
9. Мікула Н.А. Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів / Н.А. Мікула // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів : збірник наукових праць / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є.І. Бойко. – Львів, 2008. – Вип.3 (71). – С. 129–141.
10. Коваленко С.И. Еврорегион «Нижний Дунай»: перспективы развития инновационных форм трансграничной кооперации в условиях расширения ЕС / С.И. Коваленко // Проблемы и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : сборник научных трудов. – Ростов-на-Дону, Донецк : ДонНУ, 2013. – С. 203–207.

References

1. Marshall A. Elements of Economics of Industry Being the First Volume of Elements of Economics. L., 1928.
2. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. N.Y., 1980.
3. Porter M. Mezhdunarodnaia konkurentsya / Porter M.; per. s anhl. – M.: Mezhdunar. otnosheniya, 1993. – 896 s.
4. Voinarenko M.P. Klasteriy yak poliysy zrostantia konkurentospromozhnosti rehioniv / M.P. Voinarenko // Ekonomist. – 2008. – №10. – S. 27–30.
5. Makogon Ju.V. Jekonomicheskie interesy Ukrainy v OchJeS / Ju.V. Makogon // Problemy i perspektivy razvitija sotrudnichestva mezhdru stranami Jugo-Vostochnoj Evropy v ramkah Chernomorskogo jekonomicheskogo sotrudnichestva i GUAM : sbornik nauchnyh trudov. – Odessa-Donck : DonNU, 2008. – 966 s.
6. Osypov V. M. Svitoviy dosvid stvorennia ta funktsionuvannia morskykh klasteriv / V. M. Osypov, O. A. Yermakova // Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen : zb. nauk. prats. – Odessa : ODEU, 2009. – № 36. – S. 305–311.
7. Fylyppova S.V. K voprosu formirovaniya morekhoziaistvennykh klasterov / S.V. Fylyppova, V.A. Saadzan, V.D. Hlushchenko // Ekonomika: realii chasu : naukovyi zhurnal. – Odessa, 2014. – № 5 (15). – S. 146–151.
8. Williamson O. The Economic Institutions of Capitalism / Williamson O. – New York : Free Press, 1985. – 450 p.
9. Mikula N.A. Stratehiia formuvannia ta pidtrymky rozvytku transkordonykh klasteriv / N.A. Mikula // Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Klasteriy ta konkurentospromozhnist prykordonykh rehioniv : zbirnyk naukovykh prats / NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzhen ; redkol. : vidp. red. Ye.I. Boiko. – Lviv, 2008. – Vyp.3 (71). – S. 129–141.
10. Kovalenko S.I. Evroregion «Nizhnij Dunaj»: perspektivy razvitija innovatsionnykh form transgranichnoj kooperatsii v uslovijah rasshirenija ES / S.I. Kovalenko // Problemy i perspektivy sotrudnichestva mezhdru stranami Jugo-Vostochnoj Evropy v ramkah Chernomorskogo jekonomicheskogo sotrudnichestva i GUAM : sbornik nauchnyh trudov. – Rostov-na-Donu, Doneck : DonNU, 2013. – S. 203–207.

Рецензія/Peer review : 24.12.2018

Надрукована/Printed : 05.02.2019
Рецензент: д. е. н., проф. Жихарева В. В.